

Az ördögűzéstől a Prozacig

Andrew Scull: Az örület kultúrtörténete. A Bibliától Freudig, a bolondokházától a modern orvostudományig.

Corvina, Budapest, 2017. 518 oldal.

Andrew Scull skót származású amerikai történész-szociológus 2017-ben magyarul *Az örület kultúrtörténete* címmel megjelent könyve igen nagy ívű vállalkozás,¹ a bolondság történetének rendkívül széles látószögű áttekintése. Ahogyan alcímében megadja, a Bibliától egészen a modern orvostudományig vizsgálja témáját, a szigorúan vett orvosi értelmezések mellett figyelembe véve az irodalomba, a képző- és a filmművészetbe beszűrődő percepciókat és reprezentációikat. Scull kötetében – átfogó tézis hiányában – a kételkedést és a bizonytalanságot teszi meg korszakokon átívelő problémává, *longue durée* vizsgálata alapkérdésévé: „Az örület nyugtalanító kérdés, rejtélye a mai napig zavarba hoz bennünket” (17).

Ez az alapgondolat (amely önmagában igaz, ám tézisnek talán mégiscsak kevés) végigvonul a teljes kötetben, s bár a legkülönbélebb történeti periódusokban és földrajzi terekben jelenik meg, Scull figyelmét elkerüli, hogy az örület/elmebetegség mint (részben) társadalmi konstrukció, mindig saját térbeli és időbeli kontextusában kell(ene), hogy értelmeződjön. Az örületet csupán az „ész, az intellektus és az érzelmek súlyos és tartós zavarára”-ként értelmezi, és biológiailag determinálnak tekinti, míg társadalmi konstrukcióként való megközelítését „romantikus nonszensz”-nek és „felesleges tautológiá”-nak tartja (18), ez azonban hibás értelmezéseknek adhat táptalajt. Ennek megfelelően az örület – mint egy állandónak, a biológiai adottságok által meghatározottnak tekintett fogalom – rejtélye olyan hátterek előtt jelenik meg, mint a magát évszázadokon keresztül, sokszor az orvosi magyarázatok mellett makacsul tartó démoni megszállottság elképzelése, a 19. században létrejövő tudományos pszichiátria, a pszichoanalízis, a pszichofarmakológia és a „nagy elzárást” követő, a 20. század közepén végbemenő „nagy nyitás”, azaz a gyógyszerek (antidepresszánsok, antipszichotikumok) bevezetésével „feleslegessé” váló elmekeórházi ellátás. Scull azonban maga is bevallja, hogy az örület egy lehetséges értelmezési keretének (azaz hogy az örület biológiailag determinált vagy társadalmilag konstruált-e) megválasztásán túl közelebbi magyarázattal nem tud szolgálni az elmebetegségek kialakulásának megértéséhez, így az örület *állapotát* rejtélyként kezeli. Erre a tézisére, az örület definiálhatatlanságára fűzi fel azt a grandiózus (kultúr)történeti áttekintést, amely során több évszázad történeti, orvostörténeti, irodalmi és képzőművészeti forrásai között navigálja az olvasót.

¹ Hasonlóra vállalkozott – bár fókuszáltabban, elsősorban az orvostudományra koncentrálna – Roy Porter angol orvostörténész, magyarul is megjelent könyvében (Porter 2002).

A kötet tizenkét fejezetre tagolódik, a szerző kronologikus sorrendben veszi végig azokat a kultúrtörténeti korszakokat, amelyekben az örület valamilyen módon értelmezést nyert. Ez természetesen (szükségszerűen) lehetetlen vállalkozás, hiszen a sokszor a civilizáció antitéziseként vagy éppen szerves részeként értelmezett örület egyidős az emberiséggel. A bevezető fejezetet követően egymás mellett vizsgálja az izraeliták, a kínaiak, a görögök és a rómaiak percepcióit, egyéb források hiányában elsősorban a rendelkezésre álló irodalmi szövegek alapján. Bár jelen írásban nincs módom az általa felhozott példák részletes ismertetésére, az ókori kultúrák tekintetében – figyelembe véve mind az irodalmi megközelítéseket, mind pedig a hippokratészi–galénoszi medicina és a hagyományos kínai orvoslás eredményeit – meglehetősen egyszerű következtetésre jut: a „természetfeletti” és a „tudományos” magyarázatok kettőse jellemezte az adott korszakot, területtől és kultúrától függetlenül (47–57). Bár Scull igyekszik árnyalni a képet az ismertetett társadalmak politikai, demográfiai és kulturális különbözőségeinek vázlatos bemutatásával, ez a felismerés leegyszerűsítő következtetéseit korántsem befolyásolja. Így a magyarázat, amelyet nyújt – részben kiinduló pozíciójából, részben az áttekintett időszak átfoghatatlanságából eredően – meglehetősen leegyszerűsítő és felszínes.

A középkor századait áttekintő *A sötétség és a hajnal* című fejezetben az arab orvoslás dominanciája és a görög–római orvoslás szellemi örökségének átmenetére tett törekvések tükrében mutatja be az elmebetegség kérdését. Itt elsősorban Galénosz munkásságára fókuszálva jelennek meg a melankóliával, mániával, epilepsziával és hisztériával kapcsolatos, az arab orvoslás által továbbörökített ismeretek. A kezelési gyakorlatok tekintetében továbbra is – a még évszázadokig megmaradó –, különböző démon-/ördögűző gyakorlatok jelentették az egyik lehetséges megoldást. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, hogy ekkor jelentek meg először a nyilvánvalóan kezdetleges, ám valamiféle „speciális” ellátást nyújtó, arab minta alapján felállított „bolondkórházak” is például az Ibériai-félszigeten (73–75). Mivel azonban a kötet sokkal inkább dokumentarista, sőt több helyen hatásvadász, semmint elemző jellegű, ezért a szerző figyelmét gyakran elkerülik az olyan összefüggések, mint amilyeneket például a mai Belgium területén fekvő Gheel esete vethetne fel. A szerző Szent Dymphna legendáján keresztül tér ki egy rövid, leíró ismertetésre, a települést kissé dehonesztáló módon „furcsa holdkóros kolónia székhelyé”-nek (86) titulálva (az eredeti szövegben: „a curious sort of lunatic colony”²), ám arra nem hívja fel a figyelmet, hogy Gheel az úgynevezett családi ápolás egy korai, középkori modelltelepe, egy terápiás formáé, amelyet csak a 20. század fedez majd fel újra magának. Bár az itt megvalósult ellátás nyilvánvalóan nem felel meg minden tekintetben modern utódjai módszereinek, a pszichiátriatörténet-írásban a település gyakran felmerül hivatkozási pontként.³

² Scull 2015: 77.

³ Lásd például: Parry-Jones 1981.

Scull a kötet kora újkort tárgyaló fejezeteiben (3–6.) valósítja meg igazán azt, amire bevezetőjében vállalkozott: egy kultúrtörténeti tabló bemutatását. Csakhogy a 15–18. század között eltelt 300 évben az őrület megközelítései, értelmezései és kezelési gyakorlatai jelentős transzformáción mentek keresztül, és az egymás mellett élő, sokszor egymással versengő magyarázatok meglehetősen bonyolult rendszert alkotnak, amely elutasítja a leegyszerűsítést. A vállalkozás lehetetlensége megmutatkozik *Az őrület kultúrtörténete*ben is. Ennek egyik oka a konstrukcionista megközelítés elvetésében keresendő: a századok, szerzők és területek közötti gyors témaváltások, az időbeli és térbeli kontextusok figyelmen kívül hagyása komoly problémát jelent. Egy gondolatmenetre fűzi fel például Voltaire, Hobbes vagy Luther magyarázatait a boszorkánysággal kapcsolatban, ráadásul folyamatosan ugrál a századok között, a különböző szövegekből a saját narratívájába illő elemeket emel ki (98–102). Az egyes tünetegyüttesek rövid ismertetésénél azonban – ellentmondva saját korábbi állításának – felhívja a figyelmet azokra a társadalmi-kulturális kontextusokra, amelyek bizonyos tünetegyüttesek értelmezési lehetőségeit meghatározták, például Robert Burton 1621-ben, *A melankólia anatómiája* (*The Anatomy of Melancholy*) címmel megjelent tudományfilozófiai szintézise vagy Mary Glover⁴ híres esete kapcsán a kaméleon-betegségként kezelt hisztéria esetében. A végeredmény tehát, bár a szerző által kínált szintézis tagadhatatlanul érdekfeszítő olvasmány, meglehetősen fragmentált és ennek megfelelően kevésbé informatív, sőt, esetenként félrevezető. A térbeli vizsgálódásai igencsak szűkek, és ez nem csupán ezeket a fejezeteket, hanem a kötet egészét jellemzi: a legtöbbet tárgyalt terület a kora újkor tekintetében Anglia, a modern kor vonatkozásában pedig az Egyesült Államok, ez pedig aligha ad lehetőséget egy valódi körkép bemutatására.

Irodalmi forrásainak megválasztása szintén meglehetősen önkényes és szelektív. Elsősorban az angol irodalom kánonjából válogat olyan, a nem szakmabeliek által is feltehetően ismert alapszövegeket, amelyeken keresztül – véleménye szerint – reprezentatív kép alakítható ki a kora újkori őrültségtelmezések ábrázolásmódjaival kapcsolatban. Ez a gyakorlat végigkíséri a későbbi fejezeteket is, a szelekció azonban sok esetben nem vagy csak részben állja meg a helyét. A negyedik fejezet *Drámai lehetőségek* című alfejezetében például, bár felhívja a figyelmet az őrület műfaji háttértől függő „használataira” (például a komédiákban megjelenő úgynevezett Bedlam-őrültek által teremtett jellem- és helyzetkomikum lehetőségeire), meglehetősen hosszú – és véleményem szerint nem feltétlenül helytálló – magyarázatokat szentel a bosszúdrámákban (Thomas Kyd *Spanyol tragédiája*, 1587; Shakespeare *Titus Andronicusa*, 1594) megjelenő erőszak és az őrület kapcsolatának, az erőszak jelenségét az ebben a kontextusban anakronisztikusnak ható szadizmushoz kötve. Ám ugyanígy kevésbé alaposak az egyes – egyébként irodalomtörténeti szempontból meghatározó – szövegek

⁴ Az esetről maga Scull is részletesen beszámolt a 2013-ban magyarul is megjelent kötetének első fejezetében (Scull 2013: 5–21).

elemzései is: bár Shakespeare *Hamletjének* Opheliája „kötelező elemként” megjelenik Scullnál is, nem tér ki a dráma különböző szövegváltozatainak eltéréseire, amelyek pont az örület reprezentációinak tekintetében nagyon árulkodók.⁵ A képmellékletbe Scull szintén egy kulcsdarabot, John Everett Millais *Opheliáját* (1851–1852) válogatta be, figyelmen kívül hagyva, hogy Ophelia alakja a pre-raphaeliták és követőik festményeinek egyik népszerű témája volt, és meglehetősen sokféle értelmezési lehetőséget kínáltak örületéhez, így több más példa mellett ezzel is egy olyan elvarratlan szálát hagy a kötetben, ami további elemzésre adhatna lehetőséget.

Ugyanígy hiányérzetünk támadhat az *Idegek és idegesség* című fejezettel kapcsolatban, amelyben Scull a neurológia diszciplínájának történeti gyökereit igyekszik feltárni. A szépirodalmi műveknél gyakori tartalomismertetések helyett pont itt viszonylag kevés teret szentel a háttér bemutatásának, pedig René Descartes, Thomas Willis, Thomas Sydenham vagy George Cheyne munkássága és elméleteik helye a lélektudománnyal kapcsolatos ismeretek korabeli térképén feltehetően nem ismertek széles körben.

Elméleti-szakmai szempontból hasonlóan jelentős hiányosság Michel Foucault téziseinek figyelmen kívül hagyása. Az örület történeti értelmezései megkerülhetetlenek Foucault munkássága, elsősorban az 1961-ben megjelent *A bolondság története (Histoire de la folie)* nélkül, amelyben az abszolutista államok felügyeleti-fegyelmezési technikájának kontextusában értelmezte a társadalom marginális elemeinek „nagy elzárását”.⁶ Bár az elmélet több szempontból vitatható, és ahogyan Scull kötete is rámutat, az elzárás inkább tartozott az elmeegógyintézetek virágzó korszakának tekintett 19. század fegyelmezési-kezelési technikái közé, a foucault-i elmélet ignorálása komoly probléma. Még akkor is, ha saját pozícióját e kérdésben már egy 1990-es cikkében meghatározta, határvonalat húzva a „hagyományos történészek” (*conventional historians*) és a „Foucault-kultusz követői” (*members of the Foucauldian cult*) között.⁷

A „nagy elzárás” kezdetét a 18–19. század fordulójához kötve tér ki olyan emblemikus elmeegógyintézet-alapításokra, mint az angliai York Retreat vagy a döblingi magán-elmeegógyintézet felállítása, illetve az ebben a néhány évtizedben eluralkodó „terápiás optimizmusra”, párhuzamosan – a területektől függően eltérő módon kibontakozó – morális terápia szemléletének meghonosodásával és Philippe Pinel párizsi, William és Samuel Tuke yorki vagy Vincenzo Chiarugi firenzei tevékenységével. A fejezet erénye, hogy bár röviden, de kitekint a gyarmati pszichiátria korai korszakára is: az angliai modell, azaz az intézeti pszichiátria meghonosítására a telepes gyarmatokon (Kanada, Ausztrália, Új-Zéland), szemben például a dél-afrikai „általános lerakatok” létrehozásával, ahol a betegek és a társadalom marginális, deviáns „elemei” (csavargók, bűnözők) közös intézményekben kerültek elzárásra. Az a kép azonban, amit a morális terápiáról

⁵ Vö. például: MacDonald 1986: 309–317.

⁶ Foucault 2004.

⁷ Scull 1990: 58.

és alapvetéséről, az emberi bánásmódról, illetve a reformerek (Pinel, a Tuke-dinasztia tagjai, Chiarugi, Esquirol, Conolly) tevékenységéről kialakít, választott forrásbázisából eredően meglehetősen idealizált. Az olyan utópisztikusnak ható, optimizmussal átítatott munkák, mint például Samuel Tuke beszámolója a York Retreat működéséről, semmiképpen sem tükrözik a valós képet, különösen Anglia esetében nem, ahol – ez más intézmény- és pszichiátriátörténeti kutatásokból ismert⁸ – az elmeegógyintézetek működésének anomáliáit feltáró bizottságok tevékenységének nyomán az 1810-es évektől kezdődően komoly visszaélésekre derült fény a modellértékűnek tekintett intézmények esetében is; minderről azonban Scull mintha elfeledkezne.

A 19. századi pszichológia-pszichiátria tárgyalásának nagy részét azonban mégsem az intézménytörténet, hanem az elméletek új alapokra helyezése, a tudományos pszichiátria megszületése teszi ki. Ennek gyökereit Scull a „terápiás optimizmusból” való kiábrándulás, illetve Charles Darwin és Jean-Baptiste Lamarck alternatív degenerációelmélete nyomán tárgyalja, amely nem csupán az elmebaj, hanem a modern élet minden problémájának magyarázatául is szolgált, a pauperizációtól a prostitúción át a bűnözésig. A degenerációelmélet nyomán Scull sötét képet fest az elmebetegek és marginálisok társadalmi helyzetéről a 19. századi irodalmi reprezentációk, mindenekelőtt Émile Zola regényei, Anglia vonatkozásában pedig Thomas Hardy *Egy tiszta nő* (1891) című regénye alapján. Ez utóbbi példa önmagában azonban kevésbé bizonyító erejű annak tükrében, hogy a viktoriánus korszakban megjelenő, a társadalmi regény egy Anglia-specifikus válfaja, az úgynevezett *condition of England novel* rengeteg más példával is szolgálna. A degenerációelmélet eluralkodását Scull visszalépésként érzékelteti a korábban elkezdődött átalakuláshoz képest, például annak ismertetésével, hogy a századfordulón felmerült az elmebetegek és fogyatékossgal élők szavazati jogának elvétele vagy sterilizálásuk kérdése, amely nem sokkal később, például a náci Németországban vagy az Egyesült Államok egyes államaiban gyakorlattá is vált. Ezt a kifejezetten sötét képet némiképp árnyalja annak az alternatív útvalnak a kidolgozása a 19. században, amelyet a német egyetemi pszichiátria létrejötté jelentett, egyetemi háttérű klinikák létrehozásával, illetve bonyolult nozológiai kidolgozásával Wilhelm Griesinger és Emil Kraepelin vezetése alatt.

A kötet utolsó három fejezete a 19–20. század fordulójától egészen napjainkig követi végig a pszichiátria fejlődésének folyamatát, és bár valójában éppen ez a korszak számít a tudományos pszichiátria valódi forradalmának, a szerző által kínált értelmezési lehetőségek meglehetősen sematikusak, a hangsúlyok pedig sokszor az érdekesnek, eladhatónak bizonyuló érdekességekre és „rémtörténetekre” kerülnek az érdemi információk helyett. Ezekből a fejezetekből, szemben például a középkor és a kora újkor példákkal viszonylag gazdagon illusztrált tárgyalásával, sok helyen hiányoznak a kultúrtörténeti adalékok: Scull csupán néhány, egymáshoz lazán kapcsolódó képet villant fel az irodalom, a film- és

⁸ Lásd például: Digby 1983: 218–239.

a képzőművészet örület-értelmezéseiről. Természetesen a legkézenfekvőbb példaként itt is megjelenik Virginia Woolf, Ernest Hemingway vagy Sylvia Plath alakja, Otto Dix német festő traumatikus élményeket ábrázoló festményei vagy a pszichoanalízis erőteljes hatása a hollywoodi filmiparra, a széles körben ismert példák egymás mellé állításánál azonban Scull e korszak tekintetében sem törekszik mélyebb összefüggések feltárására.

A pszichiátria utolsó nagyjából 120 évének tárgyalását a szerző – némiképpen leegyszerűsítve – a pszichoanalízis és a kizárólagosnak tekintett biológiai magyarázatok vetélkedésére építi fel, elsősorban az amerikai példát alapul véve, ahol ez a versengés, majd a „pszichoanalízis alkonya”, azaz az 1960-as években bekövetkező fordulat, a pszichofarmakológia forradalma és az intézmények leépítése a leglátványosabban végbement. Ezt a pragmatikus, bár nyilvánvalóan ismét csak leegyszerűsítő megfontolást azonban ezen a helyen maga Scull is kiemeli, rávilágítva, hogy más országokban (Nagy-Britannia, Németország) ez a versengés megítélése szerint kevesebb hullámot vetett.

Ahelyett azonban, hogy e váltások és fordulatok hátterének (az intézmények szerepének leépülése, antipszichiátria) komolyabb összefüggéseire világítana rá, a 20. századot tárgyaló fejezetekben elsősorban azokra az eljárásokra, kísérletekre, illetve a század katalizmáinak pszichológiával-pszichiátriával kapcsolatos elemeire helyezi a fő hangsúlyt, amelyek vagy közismertek, ám elborzasztóak az olvasó számára (a harctéri idegsokk következményei, a nemzetiszocialista eutanáziaprogram), vagy pedig, bár kétségtelenül fontos elemei a diszciplína modern kori történetének, a pszichiátriát és a kísérleti eljárásokat övező rémtörténetek körébe tartoznak (sokkterápia, kámforoldatos injekciókkal történő kísérletek, szemüregen keresztül végzett lobotómia stb.).

Az utolsó, *A pszichiátria forradalma?* című fejezetben – amely kissé szervesen hat a kötet egészéhez viszonyítva – Scull a szigorúan vett történeti adatok ismertetése helyett saját, igen komoly fenntartásait fogalmazza meg a világszerte dominanciára szert tevő amerikai pszichiátria fejlődésével kapcsolatban. A pszichoanalízis hosszú amerikai uralmának hanyatlásával, a csupán laza diagnosztikai kategóriák meglétével és a gyógyszerek fejlődésével született meg az igény a homogén betegségcsoportok és egy megbízhatóbb nozológia létrehozására. A klasszifikációs rendszer, *A diagnosztikai és statisztikai kézikönyv* (DSM; *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*) létrehozását Scull kizárólagos és diktatórikus folyamatként látta, olyannyira, hogy az Észak-Amerikán kívül használatos, a WHO által kibocsátott BNO (Betegségek Nemzetközi Osztályozása; *International Classification of Diseases*) és a DSM jelenlegi, ötödik kiadása közötti különbségek szinte elmosódnak látszanak. Scull ezzel, az örület „kényszerkategorizálásának” problémájával és kiinduló tézisével, az örület rejtélyének megoldhatatlanságával (hiába az ördögűzés, a lobotómia vagy a Prozac) zárja meg lehetőségen pesszimista végkicsengésű örület-történeti szintézisét.

Végezetül érdemes néhány szót ejteni a Mesterházi Mónika által készített magyar fordításról is, a szöveg ugyanis több helyen a történeti szakkifejezések és

a pszichiátriátörténeti szakirodalom összefüggései ismeretének hiányát tükrözi. Ennek illusztrálására most csak néhány példát emelek ki: a „klasszikus Görögország” (31) helyett érdemes lett volna inkább az „ókori Hellász”, az „Egyesült Provinciák” (143) helyett az „Egyesült Tartományok” használata. A középkorra koncentráló fejezetben különösen zavaró volt több szent nevének félrefordítása, ilyen például „Szent Foy” (82), aki a magyar terminológiában inkább „Szent Fides”-ként jelenik meg. A pszichiátriátörténet szempontjából jelentős intézmények sorában a York Retreat emblemikus helyet foglal el; az intézmény neve, amelyet egyébként nem is lenne szükségszerű lefordítani, a kötetben konzekvensen „York Pihenő”-ként jelenik meg. Ez a fordítás, bár bizonyos szempontból megállja a helyét, nem adja vissza azt a többletjelentést, amelyet az angol *retreat* kifejezés hordoz (jelenthet még menedéket, visszavonulást, magányosságot is), és amely megfelelően illusztrálja a magához az intézményhez, illetve létrejöttének folyamatához kapcsolható asszociációk sorát (például az intézetalapítások mögött a 18–19. század fordulóján húzódó elképzelést, a világból való kivonulást, ezáltal a védelmet a „normális” többség gúnyolódó viselkedésével szemben, az új terápiás célokat szolgáló természeti környezetbe helyezett intézményeket stb.). Ezért úgy gondolom, hogy ez a fordítás nem vagy csak megfelelő kiegészítő magyarázat mellett lehet helytálló. Helyenként a címek magyarra való átültetésénél is sajátos megoldásokkal él a fordító: ilyen például Frantz Fanon könyvének, *A föld rabjainak* (*Les Damnés de la Terre*, 1961) „A föld szerencsétlenjei”-ként való fordítása. Több helyen pedig egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy a fordító ültette-e át magyarra egy adott könyv címét, vagy pedig a már megjelent magyar kiadás szövegét (ha van) használja-e a kötetben – bár ez már szerkesztői hiányosság is.

Összegzésként fontos kiemelni, hogy ugyan összefoglaló jellegéből következően a kötet számos olyan hiányossággal bír, ami könnyen kiküszöbölhető lett volna bizonyos hangsúlyok körültekintőbb megválasztásával (főként a 19–20. századot tárgyaló fejezetek esetében), a pszichológia és pszichiátria történetét kevésbé ismerők számára mindenképpen érdekes kezdő olvasmány lehet, és a kötet lapjain egyre-másra megjelenő kihagyott lehetőségeket talán többé-kevésbé magyarázza az, hogy Scull egyensúlyozni próbál a tudományos szakmunka és a népszerűsítő irodalom között. Ugyanakkor legalább ennyire fontos hangsúlyozni azt is, hogy e kötet az őrület történetének és lehetséges kezelési módjainak meglehetősen felszínes tárgyalására szorítkozik, így semmiképpen sem stabil alapként, csupán kiindulópontként szolgálhat a téma mélyebb összefüggéseinek megismeréséhez.

Kovács Janka

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Digby, Anne 1983: Changes in the Asylum: The Case of York, 1777–1815. *The Economic History Review, New Series* (36.) 2. 218–239.
- Foucault, Michel 2004: *A bolondság története a klasszicizmus korában*. Budapest.
- MacDonald, Michael 1986: Ophelia's Maimèd Rites. *Shakespeare Quarterly* (37.) 3. 309–317.
- Parry-Jones, William Ll. 1981: The Model of the Gheel Lunatic Colony and its Influence on the Nineteenth-Century Asylum System in Britain. In: Scull, Andrew (ed.): *Madhouses, Mad-doctors and Madmen*. London, 207–217.
- Porter, Roy 2002: *A téboly: a boszorkányperektől a pszichoterápiáig*. Budapest.
- Scull, Andrew 1990: Michel Foucault's History of Madness. *History of the Human Sciences* (3.) 1. 57–67.
- Scull, Andrew 2013: *A hisztéria felkavaró története*. Budapest.
- Scull, Andrew 2015: *Madness in Civilization. A Cultural History of Insanity from the Bible to Freud, from the Madhouse to Medicine*. Princeton–Oxford.